

Сварник Г. І.,

наук. співр. Відділу рукописів, Львівська Національна Наукова Бібліотека України
ім. В. Стефаника, м. Львів

КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ

Анотація. Кирило Йосипович Студинський був п'ятим головою Наукового товариства імені Шевченка у Львові (восьмим – від часу заснування товариства) й очолював його майже протягом 10 років (1923-1932). Був ученим-славістом зі світовим іменем і становив славу товариства поруч з Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, Василем Щуратом, Іваном Крип'якевичем, Федором Вовком, Іваном Пулюєм, Іваном Феценком-Чопівським, Іваном Горбачевським, Володимиром Кубійовичем та іншими у 1920-1930-х роках. Серед іноземних членів НТШ, залучених до товариства і завдяки К. Студинському були вчені Альберт Айнштайн, Александер Брюкнер, Давид Гільберт, Абрам Йоффе, Фелікс Кляйн, Томаш Масарик, Франтішек Пастрнек, Альбрехт Пенк, Макс Планк, Іржі Полівка, Володимир Перетц, Олексій Шахматов, Ватрослав Ягич та ін. Почесними членами товариства було обрано видатних українських діячів: Володимира Антоновича, Олександра Кониського, Сидора Воробкевича, Івана Нечуя-Левицького, Миколу Лисенка, Костя Левицького, Богдана Лепкого, Євгена Чикаленка, Андрія Шептицького та ін. Із більшістю з них К. Студинський активно листувався.

Ключові слова: К. Студинський, Західна Україна, Галичина, Львів, Наукове товариство імені Шевченка.

Svarnyk G. I.,

research fellow of the Department of manuscripts of the Vasyl Stefanyk Lviv national scientific library of Ukraine, Lviv

KYRYLO STUDYNSKYJ

Abstract. Kyrylo Studynskyj was the fifth head of the Shevchenko scientific society in Lviv (the eighth is from time to time the Foundation of society) and headed its almost for 10 years (1923-1932). Was the scientist-slavistom with the world name and was the glory of the company near the Electrotechnology, Ivan Franko, Volodymyr Gnatuk, Vasyl Sczurat, Ivan Krypiakevycz, Fedir Vovk, Ivan Puluuj, Ivan Fesenko-Czopivskyj, Ivan Gorbaczevskyj, Volodymyr Kubijovycz and others in 1920-1930-ies. Among foreign members of the SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, involved in society, and by K. Studynskyj, were scientists Albert so Einstein, Aleksander Brückner, David Hilbert, Abram Technical, Felix Klein, Tomáš Masaryk, Frantisek Pastrnek, Albrecht Penk, Max Planck, Jiří Vole, Vladimir Peretz, Aleksey Shakhmatov, Vatroslav Jagycz, etc. Honorary members of the society were elected prominent Ukrainian leaders: Volodymyr Antonovych, Alexander Crossing, Sydir Vorobkevych, Ivan Nechuj-Levytsky, Mykola Lysenko, Kost Levytskyj, Bohdan Lepkyj, Yevhen Czykalenko, Andriy Sheptytsky and etc. The majority of these K. Studynskyj actively corresponded.

Keywords: K. Studynskyj, Western Ukraine, Galychyna, Lviv, Shevchenko scientific society

Постановка проблеми. Сучасний австрійський вчений-славіст Міхаель Мозер вважає наукову спадщину Кирила Студинського несправедливо забутою і зараз майже не використовуваною. На цьому заважив і довгий період заборони й забуття його імені, як і всього наукового доробку НТШ, у радянський період, так і темні тіні звинувачень його в радянській фільєтві й угодовстві з польською владою, які викликали гостре засудження української патріотичної молоді в міжвоєнний період та навіть змусили К. Студинського зректися головування в очолюваному ним науковому товаристві.

К. Студинський був ученим, письменником, громадським, політичним і культурним діячем широкого діапазону. Обіймав чимало різних посад, очолював багато товариств і здобув немало почесних звань: доктора філософії (1894 р.), академіка ВУАН (1924-1933 рр., 1939-1941 рр.); професора, завідувача кафедр, декана і проректора Львівського державного університету; депутата і голови т. зв. Народних

Зборів Західної України (в жовтні 1939 р.) депутата Верховної Ради УРСР 1-го скликання (1940 р.) та Верховної Ради СРСР (1940-1941 рр.). Реалізував себе в багатьох ділянках гуманітарних наук: слов'янської філології, загального мовознавства, української літератури, фольклористики, історії і патрології Церкви, досліджував взаємини зі слов'янами, історію національного руху в Галичині. Залишив по собі близько 500 публікацій літературного, наукового, мемуарного і публіцистичного характеру. Як письменник і журналіст використовував багато різних псевдонімів: *Кость Вікторин*; *К. Вікторин*; *Кость В.*; *Іван Лаврін*; *І. Лаврін*; *К. Зорян*; *Зорян*; *Батько*; *Іван Гарбуз*; *Федір Замора*; *Колька*; *Лівобічний*; *Літописець*; *К. Люнин*; *Не-Маковей*; *Не плазун, але й без трону*; *Віктор Осипович*; *Кость Осипович*; *Провінціал* та ін. Деякі з них зраджують його непересічне почуття гумору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рід Студинських протягом XVIII-XX ст. відіграв важливу роль у національному, культурному й політичному житті Галичини, дав Україні чимало видатних постатей громадсько-політичних діячів, священників, науковців, педагогів, музикантів. К. Студинський був онуком відомого громадського діяча Степана Качали, чоловіком доньки композитора Анатолія Вахнянина Леонтини, батьком економіста Юрія Студинського (1903-1965) та Ірини Студинської-Тисовської (1899-1971). Його батько, о. Йосиф Студинський (1836-1909), шляхтич гербу Прус був парохом церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Кип'ячці. Мати, Вікторія (1844-1902), була донькою о. С. Качали (1815-1888) – відомого публіциста, історика, політика та громадського діяча, посла до Галицького сейму та віденської Державної ради, співзасновника товариств «Галицько-руська матиця», «Просвіта» та Літературного товариства ім. Т. Шевченка (пізніше НТШ).

Народився майбутній вчений 4 жовтня 1868 р. у мальовничому селі Кип'ячці на Тернопільщині. Навчався в Тернопільській гімназії з польською мовою викладання (1878-1883) та в українській Академічній гімназії у Львові (1883-1887). У 1887 р. відбув свою першу подорож до Києва, яка мала великий вплив на все подальше життя.

Як син священника спершу обрав богословські студії у Львові й Відні (1887-1891), потім навчався на філософському факультеті Віденського університету (1891-1893). У 1894 р. здобув титул доктора філософії за спеціальністю «слов'янська філологія» під керівництвом проф. Ватрослава Ягича. Одружився з Леонтиною Вахнянин. Відбув наукові відрядження до Берліна, Києва та Петербурга.

Після повернення 1895 р. до Львова викладав українську мову в гімназії. У 1896-1899 рр. працював на посаді доцента української літератури Ягеллонського університету в Кракові, а у 1900-1918 рр. був надзвичайним (від 1908 р. – звичайним) професором Львівського університету ім. цесаря Франца І. Перша програма його викладів охоплювала такі дисципліни: Вступ до вивчення церковнослов'янської мови; Історія полемічного письменства у XVI-XVII ст.; Вибрані питання з українсько-руського письменства XIX ст. В університеті він активно включається до боротьби за Український університет, бере участь у студентських вічах, складанні петицій до австрійського уряду.

Перша наукова розвідка К. Студинського «Дідівська мова» – про мову лірників-жебраків (із словничком на 300 слів) припадає на 1886 рік (1894 вийшла окремим виданням під назвою «Лірники»). 1895 р. його наукові праці з'являються в «Записках НТШ», а 1896 він стає членом Наукового товариства ім. Шевченка.

Розквіт НТШ розпочався з переїздом М. Грушевського до Львова у 1894 р. Тоді ж він очолив історично-філософську секцію замість А. Вахнянина і на його пропозицію засновано Археографічну комісію НТШ. Формально її створено 15 січня 1896 р., заступником М. Грушевського став І. Франко, а секретарем – К. Студинський. Першого червня 1899 р. скликано збір усіх трьох секцій НТШ, на яких згідно зі статутом вибрано 32 дійсних членів товариства і тим самим піднесено рівень товариства на висоту наукових установ і академій наук інших народів. В історично-філософській секції вибрано 12 членів: В. Антоновича, Ф. Вовка, М. Грушевського, С. Дністрянського, М. Зобкова, К. Левицького, В. Охримовича, о. Ю. Сіцинського, П. Стебельського, О. Терлецького, С. Томашівського, Я. Шульгина. У філологічній секції дійсними членами стали: О. Барвінський, В. Гнатюк, М. Дикарив, І. Кокорудз, Ол. Колесса, Ол. Кониський, В. Коцовський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, І. Франко. В математично-природописно-лікарській секції вибрано: Г. Величка, І. Верхратського, І. Горбачевського, О. Дакуру, В. Левицького, П. Огоновського, Є. Озаркевича, І. Пулюя, Щ. Сельського, Ол. Черняхівського.

На цей час припадає знайомство й налагоджується тісна співпраця К. Студинського з М. Грушевським, яка тривала до смерті історика. Як зазначав у передмові до листів М. Грушевського до К. Студинського історик Ярослав Дашкевич: «Теплі відносини між двома вченими – майже ровесниками – зав'язалися ще у львівський НТШівсько-університетський період, щоб згодом, у період післяреволюційного лихоліття, загальнонаціональної зневіри, переоцінки вартостей, перерости у справжні дружні відносини. К. Студинський, незважаючи також на свій не дуже простий світоглядний шлях, належав до приятелів М. Грушевського, в якого справжніх друзів було й не дуже багато. Здається, вони часто розуміли один одного без слів». Про це свідчить і листування вчених, яке тривало багато десятиліть. Окрім співпраці з М. Грушевським, як керівником кафедри у Львівському університеті, від березня 1903 р. К. Студинський – член Виділу НТШ, референт його Музею й Бібліотеки, співорганізатор наукового й видавничого життя Філологічної та Археографічної секцій товариства. У 1906-1909 рр. його обирали заступником голови НТШ – М. Грушевського.

Водночас був членом виділу товариства «Просвіта» і редактором його видань (1903-1906), членом Крайової шкільної ради у Львові (1905-1914), завдяки чому українці здобули в цей період певний вплив на освіту в Галичині. Брав участь у національних святкуваннях на Наддніпрянщині: відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві (1903 р.) та ювілеях Миколи Лисенка та Івана Нечуя-Левицького (1904 р.). У липні 1904 р. читав лекції на заснованих М. Грушевським університетських курсах з українознавства для наддніпрянської молоді. Був одним із керівних членів Християнсько-суспільної партії та співредактором її органу «Руслан», головою хорového товариства «Боян» у Львові (1908-1911 рр., 1916-1920 рр.), «Учительської громади» (1916-1920 рр.).

Після поразки українських визвольних змагань і зайняття Львова 22 листопада 1918 р. польська влада взяла у заручники таких відомих діячів, як Ю. Романчук, К. Студинський, В. Старосольський, І. Кивелюк, І. Куровець та ін. Від К. Студинського вимагали скласти присягу на вірність польській державі, й за відмову був позбавлений посади професора університету, а згодом – і належної йому пенсії. Польська влада інтернувала його від грудня 1918 р. до червня 1919 р. разом з іншими українськими діячами в таборах у Баранові та Домб'ї поблизу Кракова. 11 листопада 1919 р. був обраний членом Президії делегації Української Національної Ради у Львові – тимчасового парламенту ЗУНР.

У міжвоєнний період найважливіша діяльність була пов'язана з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, яке К. Студинський очолював у 1923-1932 рр. У цей період налагодив тісну співпрацю з науковцями та діячами УРСР, захоплений процесами «українізації», розвитку науки й культури, книговидавництва та книгообміну. Цим контактам сприяло й повернення в Україну М. Грушевського в березні 1924 р. Того ж року К. Студинського обрано позаштатним академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН) у Києві на кафедру давнього українського письменства (у березні 1928 р. зараховано до складу штатних академіків). Виїздив до Києва та Харкова, займався розробкою єдиного українського правопису. Прийняття проекту правопису 1927 р. в Харкові мало і політичний підтекст. К. Студинський, як голова НТШ, у своєму виступі наголошував, що спільний правопис має не роз'єднувати, а об'єднувати Галичину і Радянську Україну (*Див. його книжечку: «З побуту на Радянській Україні. На маргінесі правописної конференції»* (1927)). Підручник нового правопису вийшов 1929 р. і відтоді НТШ послідовно застосовувало його у всіх своїх виданнях, в той час, як радянська Україна від нього цілеспрямовано відійшла. У жовтні 1927 р. у Києві відбулося також урочисте засідання, присвячене етнографу М. Максимовичу, в якому взяли участь галицькі вчені: Ф. Колесса, М. Кордуба, О. Макарушка та К. Студинський. 1929 р. з ініціативи голови товариства Філологічна секція НТШ утворила Комісію Шевченкознавства. Був редактором багатьох томів «Записок НТШ»: 136-137 (1925 р.), 141-143 (1925 р.), 146 (1927 р.), 148 (1928 р.); т. 150-й (1929 р.) вийшов за редакцією К. Студинського та І. Крип'якевича. У грудні 1929 р. збулася мрія родини Студинських – на сцені столичної опери в Харкові відбулася прем'єра опери «Купало» його покійного тестя Анатолія Вахнянина. Співпраця НТШ й ВУАН тривала до початку 30-х рр., коли почалися відкриті репресії проти представників української науки й культури.

Проте всі контакти з Радянською Україною відбувалися під пильним контролем партійних та репресивно-каральних радянських органів, які ще 1924 р. завели на К. Студинського оперативно-слідчу

справу. На 1928 рік припадає прикрий інцидент публічного обміну інвективами у львівській газеті «Діло» голови НТШ з опозицією академіка М. Грушевського в керівництві ВУАН – віце-президентом Сергієм Єфремовим та неодмінним секретарем Агатангелом Кримським. Про це писав Я. Дашкевич: «Досі не дуже зрозумілий завзятий конфлікт у трикутнику Грушевський–Єфремов–Кримський, убивчий конфлікт, який розпалювався до білого вогню під невсипущим оком ворогів, що ліквідували поступово всіх дійових осіб драми». К. Студинський, як міг, відстоював честь НТШ і галицької культурної праці від несправедливих нападів у пресі А. Кримського. Проте у світлі інспірованого ГПУ «Процесу СВУ» в Харкові навесні 1930 року, де одним із головних обвинувачених фігурував академік С. Єфремов, використання К. Студинським його приватного щоденника в пресі виглядало дуже неоднозначно.

19 червня 1928 р. прийнята спеціальна постанова Секретаріату ЦК КП(б)У «Про ювілей академіка Студинського», в якій вирішено: «Разрешить Наркомпросу принять участие в проведении празднования юбилея академика Студийского (sic!) с тем, чтобы использовать его для выступления перед рабочими и крестьянами Галиции по вопросу о достижениях Украины в области науки и литературы и т.п.». На 60-річчя К. Студинського до Львова приїздив офіційний представник наркома освіти УРСР, голова «Укрнауки» Юрій Озерський (Зебницький). У вересні 1929 р. К. Студинський організував візит наркома освіти УРСР Миколи Скрипника до Львова, проте під час доповіді того в НТШ стався інцидент: «при слові [націоналістичні] «зраї» Стахів, Навроцький і Донцов почали вигукувати, що дуже нарушило святочний настрій». Самого Студинського на цей час у Львові не було: 6-13 жовтня відбувся Перший з'їзд слов'янських філологів у Празі, на відкритті якого голова НТШ виступив українською мовою (не як офіційний представник держави), що викликало протест російських емігрантських організацій.

Дослідниця О. Гнатюк у книзі «Відвага і страх» (Київ, 2015 р.) пише про К. Студинського, як про «суперечливого академіка», якого в різних колах «називали то націоналістичним агітатором серед студентської молоді, то советофілом, то агентом НКВД, то агентом польської дефензиви».

За свої радянофільські симпатії К. Студинський зазнавав критики не лише від націоналістичних, а й від поміркованих українських політиків. Зокрема, історик Дмитро Дорошенко в жовтні–листопаді 1935 р. дорікав йому: «Ви приймаєте большевиків як свого роду «законну владу» на Україні, і при тім – українську; а я вважаю її за чужу, ворожу, окупантську». Тому, на думку Дорошенка, «приявні стосунки з ворогом, запобігання його ласки, це річі шкідливі, бо скріплюють ворога, дають йому моральну підтримку». В той же час він з повагою підкреслює, що К. Студинський робив це не з власного інтересу, а керуючись інтересами громадськими, як він це розумів. Обвинувачений академік так і не зрікся своїх понад 50-літніх контактів з Великою Україною й віри в їх необхідність: «Все ж таки думка про потребу духовних зв'язків усіх українських земель залишається у моєму мозку і серці на кінець життя».

Відомий своїм радикалізмом Д. Донцов їдко обзивав К. Студинського «ікрилом», а всіх галицьких радянофілів – «ікроїдами» – за їх візити до радянського консульства у Львові, де, як відомо, гостей частували ікрою й роздавали їм гроші. Особливо розгорівся конфлікт навколо К. Студинського після т. зв. «справи Віталія Юрченка» (псевд. Ю. Карася-Галинського), трилогію якого про втечу з ГУЛАГу в 1931-1932 рр. опублікувало львівське видавництво «Червона Калина». К. Студинський начебто надав фотографію письменника радянському консулові. Директор видавництва П. Постолнюк та редактор «Діла» І. Кедрин-Рудницький публічно звинуватили голову НТШ в «політичному шпигунстві на користь СРСР». (Насправді Юрченко жив, навчався і видавав свої твори у Львові ще до 1936 р.) Справа завершилася в суді, вину К. Студинського доведено не було, проте після всіх цих подій він був вимушений 25 травня 1932 р. зректися посади голови НТШ і відійти від громадського життя.

Нагінки на нього з боку більшовицької влади також тільки посилювалися. 3 січня 1930 р. була прийнята постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заяву галицьких академіків Студинського, Колесси, Щурата в «Діло», в якій вирішено: «Дать директиву советофильской прессе в Польше, провести соответствующую кампанию против академиком Студийского (sic!), Колессы и Щурата, не протестовавших перед общественным мнением на условия, поставленные им польским правительством при поездке на Украину». 8 березня 1931 у справі т. зв. «Українського національного центру» заарештували секретаря М. Грушевського, керівника Комісії Західної України ВУАН Федора Савченка, з яким К. Студинський підтримував дружні стосунки й листувався. Застосовуючи щодо Савченка «випробувані

чекістські методи», науковця змусили обмовити себе і колег, внаслідок чого добилися потрібних їм формулювань про те, що «3 жовтня 1926 р., коли делегатами від УНДО (sic!) на ювілей М. Грушевського приїздили К. Студинський та І. Свенціцький, з'явилася можливість [...] встановити єдиний фронт між фашистським Львовом і націонал-соціалістичним і шовіністичним Києвом і Харковом» (див.: Рубльов О. *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939)* (Київ, 2004).

З іншого боку, у 1931 р. дійшло навіть до публічного побиття й зневаження вченого членами ОУН за його нібито надто угодовську позицію щодо польського уряду в питанні пацифікації 1930 р. А вже 4 жовтня 1933 р. президія ВУАН під головуванням О. Богомольця вивела з числа своїх членів «ворогів трудящих мас» – галицьких науковців. В постанові РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про стан і роботу Всеукраїнської Академії Наук» було вирішено: «Позбавити звання академіків Возняка, Колесу, Студинського, Щурата, що будучи членами Української Радянської Академії і мешкаючи на Західній Україні цілком запродались польським поміщикам та, ховаючись за брехливі декларації про інтереси української культури, скерували свою діяльність на відрив Радянської України від СРСР і перетворення її на буржуазну республіку, колонію імперіалістичних держав». Один із чільних більшовицьких діячів, М. Бухарін, обізвав К. Студинського у пресі «шпигуном польської дефензиви» (контррозвідки).

Та восени 1939 року, коли Галичина й Буковина стали частиною УРСР, більшовики про це вже наче «забули». К. Студинський знову став професором Львівського університету, його проректором і деканом філологічного факультету. Пізніше його обрали депутатом Верховної Ради УРСР, поновили у званні академіка АН УРСР. Сучасний біограф К. Студинського Андрій Кліш пише: «Використовуючи авторитет вченого для реалізації своїх планів, влада готувала розправу над ним».

К. Студинському, як і іншим відомим учасникам Народних Зборів Західної України, нова влада спершу протегувала, разом змушуючи демонструвати свою лояльність і підтримку. Кирило Студинський і Мар'ян Панчишин опинились у президії зборів біля маршала Семена Тимошенка й першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова. К. Студинському доручили відкривати Народні Збори як найстаршому за віком депутату. Явно не довіряючи почесному промовцеві, йому напередодні привезли надруковану на машинці ґрунтовно поредаговану промову, яку назавтра він мав виголосити. Він став делегатом від зборів до Москви. Виступи депутатів, повідомлення про засідання Верховної Ради СРСР, про зустрічі з Й. Сталіним та про «щастя» перебування в Москві публікувала преса і транслювало радіо. У жовтні 1939 р. К. Студинський брав участь в обговоренні у Москві справи створення українського університету у Львові.

О. Гнатюк дуже докладно аналізує механізми, які застосовувала радянська влада щодо місцевих еліт у Західній Україні: «галицьких українців, щойно вони виконали завдання советської влади, змішували на менш представницькі посади, де вони вже не мали впливу на діяльність інституцій, у яких працювали».

9 грудня 1939 р. Президія АН УРСР прийняла рішення про підпорядкування Наукового товариства ім. Шевченка Академії наук УРСР. Президію НТШ змусили ухвалити рішення про саморозпуск. У такий спосіб ліквідували найдавнішу українську наукову інституцію, якою пишалася українська інтелігенція, а її матеріальні засоби націоналізували. Протягом заледве трьох місяців радянської системи було знищено величезний доробок принаймні двох поколінь галицьких українців.

Було націоналізовано все майно та допоміжні установи НТШ, зокрема майно бібліотеки, музеїв Природознавчого, Культурно-історичного і Воєнно-історичних пам'яток, книгарню, друкарню, переплетню та нерухоме майно (два будинки на вулиці Чарнецького, № 24, 26, два будинки по вул. Супінського, № 21, 23 та господарство в с. Белелуї Снятинського повіту), а також майно всіх інших товариств і установ, яке належало НТШ. На базі бібліотек Наукового товариства ім. Шевченка, Народного дому і Оссолінеуму організовано Львівську філію бібліотеки АН УРСР.

Для забезпечення робіт у галузі гуманітарних наук, беручи до уваги значну кількість видатних фахівців, що знаходилися в Галичині та працювали переважно на базі НТШ й інших наукових організацій, у Львові було організовано сектори таких інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР: Інституту історії України, Інституту української літератури ім. Шевченка, Інституту мовознавства, Інституту українського фольклору, Інституту археології та Інституту економіки.

Колишніх академіків Кирила Студинського, Василя Щурата, Михайла Возняка, а згодом і Філарета Колессу прийняв на роботу новий ректор Львівського університету Михайло Марченко. Та вже на початку листопада 1939 р. Москва зобов'язала ректора запровадити в університеті необхідні зміни з «советизації», тож «українізаційна» кадрова політика протрималася до весни 1940 р. І хоча місцеві вчені мушили підтримувати владу своїм авторитетом, проте організаційну підтримку забезпечували власні перевірені кадри – партійці, комсомольці, політруки, енкаведисти та військові, що масово прибули на окуповані території.

На виборах до Верховної Ради СРСР мандати депутатів від Львова здобули голова Львівської облради Леонід Гришук, Мар'ян Панчишин, Кирило Студинський і Ванда Василевська. Одночасно відбулись вибори до Верховної Ради УРСР, де галицьких українців репрезентували Петро Франко, актор Йосип Стадник і проф. Михайло Возняк, поляків – Гелена Кузьмінська. У грудні 1940 року депутатами стали професори Медичного інституту, Політехніки, університету (серед них і Студинський) та філії Академії наук (Іван Крип'якевич).

Під час радянської окупації саме до депутатів зверталися особи, чиїх близьких заарештував НКВС, і, незважаючи на можливі серйозні проблеми, вони не відмовляли тим, хто потребував допомоги. Архів К. Студинського за цей період переповнений листами з відчайдушними благаннями знайомих і незнайомих людей різного походження й національності про заступництво перед органами влади та подяками за нього. Використовуючи своє становище депутата, вчений намагався допомагати в'язням, засланням, особам, яким загрожувала депортація та ін. Зокрема, на його прохання, скероване до прокурора Миколи Руденка, було скасовано смертну кару для частини дівчат, засуджених до страти за участь в ОУН у т. зв. «Процесі 59-х». Допоміг звільнитися депортованим зі Львова полькам Стефанії Скварчинській та Стефанії Нейман. На прохання митрополита Шептицького захищав від націоналізації будинки греко-католицької Митрополічної капітули у Львові, старався допомогти священикам і селянам, обкладеним високими податками. Співчуваючи сестрі та дружині Михайла Грушевського, допомагав їм матеріально й писав запити до різних інстанцій, аби добитися звільнення з табору етнографа Катерини Грушевської, проте безуспішно. Старався про призначення пенсії для вдови письменника Ольги Маковей.

Ця діяльність депутатів викликала відповідну реакцію спецслужб. О. Гнатюк пише, що згідно з документами виявляється, що вони не довіряли навіть тим особам, яких використовували для лояльних публічних заяв та виступів. Вже наприкінці 1939 року щодо них як «націоналістів» НКВС завів особові справи. К. Студинський опинився в центрі уваги НКВС у грудні 1939 р., коли в рамках операції «Западные» розробляли галицьких діячів. 17 лютого 1940 р. народний комісар Іван Серов вимагав від підлеглих краще обставляти агентурою Кирила Студинського як особу вкрай підозрілу.

На початку німецько-радянської війни відбувалася «зачистка» територій, які мав зайняти ворог, від осіб, визнаних за його потенційних союзників. НКВС поділяв їх на дві категорії – «шпигунів» і «націоналістів». Під конвоєм вивозили «підозрілих» осіб, що фігурували в картотеках НКВС як особливо важливі з огляду на виконувани ними функції. Декому з депутатів Народних Зборів, наприклад Мар'янові Панчишину й Іванові Крип'якевичу, вдалося уникнути депортації, а синові письменника Петрові Франку і професору Кирилові Студинському – ні. Наприкінці червня 1941 р. більшовики вивезли їх зі Львова. До останнього часу було невідомо, де і як вони закінчили свій життєвий шлях. За однією з версій К. Студинського застрелили конвоїри при спробі втечі під час бомбардування потягу поблизу Тернополя, за іншою – разом з групою львівських інтелігентів розстріляли влітку 1941 р. у жмеринських лісах (*див.: Рузанов О., Романюк П. Академік Кирило Студинський // Культура і життя. – 1990. – № 4*).

А за спогадами історика Наталії Полонської-Василенко, К. Студинського таки довели до Києва. В нарисі історії «Українська Академія Наук» (Київ, 1993 р.), вона згадувала: «В перші дні липня привезено до Києва в особовому авті академіка К. Студинського з його дружиною. Він не брав участі в останній конференції Академії Наук, що відбулася у Львові перед самим початком війни, тому що був тяжко хворий на серце. Він приніс до Києва стихію жаху: схвильований, не звертаючи уваги на те, хто саме може чути його ляментатії, – він голосно розказував в Академії Наук та на вулиці про міста, що їх підпалили самі червоноармійці, про нищення в'язнів у в'язницях, про страшні арешти перед початком війни». Ще пригадувала, як востаннє бачила його в чорному автомобілі, навантаженому валізами, на вул. Короленка (тепер – Володимирській), неподалік приміщень Академії наук і НКВС – зодягнений не за

погодою у плащ, літній вчений з обуренням розмахував руками, не розуміючи, куди й чого його везуть. Кажали, що в «евакуацію» до Уфи. Далі сліди по ньому губилися й під час німецької окупації, керуючись суперечливими чутками, донька Ірина Тисовська продовжувала відчайдушні пошуки батька на території Генерал-Губернаторства, на Тернопільщині, де його начебто бачили востаннє.

Та нещодавно опублікована на сайті «Документы советской эпохи» телеграма, схоже, ставить крапку в цій загадковій історії. Як виникає з документів держбезпеки СРСР, життєвий шлях академіка Кирила Студинського, депутата Петра Франка й київського оперного співака Михайла Донця таки завершилися в Києві.

Телеграма НКДБ СРСР від 6 липня 1941 р., надіслана з Києва Наркомун державної безпеки СРСР Всеволоду Меркулову, свідчить про те, що за вказівкою Микити Хрущова, Кирило Студинський разом з Петром Франком та київським актором Михайлом Донцем були заарештовані органами НКДБ як «націоналісти» і начебто через складність їх евакуації з Києва було прийнято рішення про «доцільність» їх розстрілу.

Наведемо її повністю мовою оригіналу:

[Кутовий штамп:] ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

IV часть ОС ЦК ВКП(б)

Вх. № 916/шс от 18/І 1942 г. НКГБ СССР

РАСШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА Вх. № 11569

Получ. «6» VII 1941 г. «6» ч. «00» м. Расшифр. «6» VII 1941 г. «8» ч. «15» м.
Из КИЕВА

Куда и кому НАРКОМУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ тов. МЕРКУЛОВУ
Для резолюций
и пометок

за

Л. Берия

[В. Меркулов. мнение]

Указанию тов. ХРУЩЕВА нами арестованы Студинский, Франко, Киевский артист
Донец «Националисты» в связи с тем, что вывести их из Киева затруднительно считаем
целесообразным их расстрелять
ЦК КП(б)У такого же мнения.

Прошу немедленных указаний.

№2303

МЕШИК

Сообщ[ить] Т. Хрущеву / П. 1807/6/VII 41

Снятие копий категорически воспрещается

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ

Отп. 5 экз.

экз № 1 тов. МЕРКУЛОВУ

В 11 отделение 5 отдела

экз № 2 тов. БЕРИЯ

НКГБ СССР

Экз. № 2

экз № 3 тов. СЕРОВУ

через 48 часов

экз № 4 тов. КОБУЛОВУ

с момента получения

экз № 5 тов. 11 ОТДЕЛЕНИЮ

/ Нач. 11 отделения 5 отдела НКГБ СССР

[Підпис]

Телеграма опублікована на сайті (<http://sovdoc.rusarchives.ru>).

Необхідно зробити кілька пояснень: текст телеграми свідчить про одностайність і негайність прийняття рішення. Усі три прізвища жертв написані без імен та ініціалів, тобто вже було відомо, про кого саме йдеться. Реконструюючи події, зрозуміло, що на той момент К. Студинський з дружиною Леонтиною (хоча її імені не згадується) і П. Франко вже були доставлені зі Львова до Києва. Наскільки відомо, жодного слідства щодо них не проводили, судового рішення також не приймали. Їх долю вирішив Микита Хрущов як *ініціатор* арешту – на телеграмі є підпис і резолюція Павла Мешика, який вважає за

необхідне повідомити Хрущова про виконання його розпорядження. «За» розстріл підписався Лаврентій Берія, який запитує також «думку» Всеволода Меркулова.

Характерно, що резолюції дописані не чорнилом, а олівцями: простим, т.зв. «хімічним», зеленим, підкреслення зроблені червоним олівцем. Телеграма була видрукувана в 5-ти примірниках: № 1 тов. Меркулову; № 2 тов. Берія; № 3 тов. Серову; № 4 тов. Кобулову; № 5-11-му відділенню. Підлягала поверненню в 11 відділення 5 відділу НКДБ СРСР через 48 годин з моменту отримання.

Цікаво, що четверо з шести підписаних: *Всеволод Меркулов* (1895-1953) – нарком держбезпеки СРСР у січні-червні 1941 р. і в 1943-1946 рр.; *Павло Мешик* (1910-1953) 26 лютого 1941 р. призначений наркомом держбезпеки УРСР, брав активну участь в організації репресій проти учасників ОУН та членів їхніх родин у Західній Україні; *Богдан Кобулов* (1904-1953), у 1941-1943 рр. – зам. наркома держбезпеки–внутрішніх справ СРСР, – усі вони 1953 р. були заарештовані й засуджені разом із Лаврентієм Берією до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією майна, позбавлені військових звань та урядових нагород. Розстріляні 23 грудня 1953 р. в Москві. А їх арешт провів той же *Іван Серов* (1905-1990) – один з керівників органів держбезпеки СРСР. Деякий час очолював органи НКВС на Україні (при *Микиті Хрущові*, з яким дружив). Генерал армії, Герой Радянського Союзу. Нарком внутрішніх справ УРСР. Голова КДБ СРСР (1954-1958), начальник ГРУ МО СРСР. Керівник операції масового вбивства військовополонених польських офіцерів у Катині (1940 р.). Виконуючи вказівки Сталіна і Берії, у 1944 р. організував масові депортації цілих народів – кримських татар, чеченців, інгушів, звинувачених у співробітництві з німцями. Від 1945 р. – зам. начальника гол. управління контррозвідки «Смерш» наркомату оборони СРСР, одночасно – зам. головнокомандувача радянськими окупаційними військами в Німеччині, де мав спецмісію з пошуку «трофейних» вчених, обладнання і технологій. За жорстокість прозваний «м'ясником», «прославився» участю в переселенні народів Кавказу.

Що стосується долі Петра Франка (1890-1941), хіміка за освітою, то він, як і К. Студинський, мав досвід співпраці з радянською системою. Був громадсько-політичним діячем, пілотом УГА. В 1919р. інтернований у польському таборі Домб'є. У 1931-1936 рр., як і багато інших галичан, піддавшись на радянську пропаганду, в пошуках праці виїхав з родиною до Харкова, де влаштувався в Науково-дослідному інституті хімії. Після побаченого під час Голодомору й розгортання політичних репресій в СРСР, завдяки батьківському прізвищу, йому вдалося повернутися в Галичину, хоча більшість галичан-радянфілів було знищено. У 1936-1939 рр. працював учителем гімназії. У жовтні 1939 р. – депутат Народних Зборів Західної України, від березня 1940 р. – депутат Верховної Ради УРСР. У червні 1941 р. заарештований під приводом «евакуації» (так само «евакуювали» й академіка Агатангела Кримського).

Не зовсім ясно, чому в одному документі разом із львів'янами опинився також київський співак-бас Михайло Донець (1883-1941) – музично-громадський діяч, педагог, народний артист УРСР (1931 р.). Чоловік відомої співачки й педагога Марії Донець-Тессейр. Арія Карася з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського в його виконанні була 1935 р. записана на грамплатівку. Про трагічну долю М. Донця є кілька статей, в яких досить детально, за слідчою справою, описано арешт і допити співака. Проте дослідники припускають, що розстріляли його на початку вересня 1941 р., «зачищаючи» в'язниці перед наступом німецьких військ. Можливо, ця телеграма поставить також крапку в питанні, чи міг не знати про це М. Хрущов, участь якого в репресіях намагалися згодом приховати.

У Львові К. Студинський мешкав у власній кам'яниці (формально вона належала його дружині Леонтині) на вулиці П. Хмельовського (тепер Л. Глібова), 15. На будинку 2007 р. встановили пам'ятну таблицю для вшанування трьох видатних його мешканців. Це Анатоль (Наталь) Вахнянин (1841-1908 рр.; композитор, педагог, перший голова товариства «Просвіта»); Олександр Тисовський (1886-1968 рр.; засновник «Пласту») та Кирило Студинський. 1993 р. у с. Кип'ячці на Тернопільщині відкрили пам'ятник К. Студинському (скульптор І. Мулярчук). Після вивезення К. Студинського зі Львова, Академія наук «успадкувала» його помешкання і велику історичну колекцію – приватну книгозбірню й багатий архів, які тепер зберігаються, відповідно, у ЛННБ України ім. В. Стефаника та в Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Кирило Студинський – автор численних наукових праць з літературознавства, історії та фольклористики, велика частина з яких базовані на матеріалах, збережених у його архіві: «Пересторога»:

Руський пам'ятник початку XVII віка» (1895 р.); «Адельфотес»: Граматика, видана у Львові в р. 1591» (1895 р.); «Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza» (1896 р.); «Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.» (1900 р.); «Котляревський і Артемовський» (1901 р.); «Pierwszy występ literacki Rosieja» (1902 р.); «До історії взаємин Галичини з Україною» (1906 р.); «3 листів П. Куліша до Ом. Партицького» (1908 р.); «Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831-1846» (1907 р., 1908 р.); «Листи міністра Фльоріяна Земялковського до єпископа Івана Ступницького» (1908 р.); «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-1849 і 1850-1862» (у 2-х тт., 1905-1909 рр.); «Генега поетичних творів Маркіяна Шашкевича» (1910 р.); «В п'ятидесятилітє смерти Т. Шевченка» (1911 р.); «Львівська духовна семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829-1843)» (1916 р.); «Копітар і Зубрицький» (1918 р.); «Причинки до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857 рр.» (1920 р.); «Antigrafe, полемічний твір М. Смотрицького» (1925 р.), «Псевдо-послання Маркіяна Шашкевича» (1935 р.); «Карло Яромір Ербен і Яків Головацький» (1935 р.) та ін.

Вибрана бібліографія праць К. Студинського і літератури про нього, укладена М. Морозом, вміщена у кн.: *Єдлінська У. Кирило Студинський (1868-1941)*. – Львів, 2006. – С. 135-223. Тут-таки вміщено також кілька його спогадів. Частина багатого листування Студинського опублікована: У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891-1941) / Упоряд.: *О. В. Гайова, У. Я. Єдлінська, Г. І. Сварник*. – Київ, 1993. – 768 с.; Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1931) / Упоряд. *Г. Сварник*; передм. *Я. Дашкевича*. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – 268 с.